

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ
ТОВАРИСТВ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ
(історіографічний контекст)

У статті розкриваються погляди науковців щодо діяльності різнопрофільних товариств Західного регіону України. Показані витoki і передумови виникнення культурно-освітніх та педагогічних товариств, роль і місце у розгортанні національного руху, діяльність за різних історичних періодів; вивчення їх ролі у розвитку системи національної освіти та навчання і виховання зростаючого покоління; висвітлюється боротьба товариств за поширення української мови, їх видавничу працю, аналізуються висунені проекти щодо відкриття українських вищих навчальних закладів тощо.

Ключові слова: товариства, Західний регіон України, діяльність, освіта, виховання, історія, розвиток.

Виникнення і діяльність українських громадських організацій на західноукраїнських землях - унікальне явище в історії національної культури, освіти, педагогіки. Про їхній розвиток, передусім у хронологічному відрізку другої половини ХІХ - 30-х рр. ХХ ст., нагромадився величезний пласт різнопрофільної наукової літератури. Дефініція "культурно-освітні товариства" доволі умовна, бо до них подекуди зараховують усі організації, для яких культурно-освітні і суспільно-виховні завдання були пріоритетними. Не додають прозорості у даному питанні і трактування авторитетних педагогічних словників, де поняття "освітнє товариство" визначається як "громадські організації, які проводили культурно-освітню роботу серед населення України в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст."

За роки державної незалежності захищено та вийшло друком близько трьох десятків дисертацій і монографій, з'явилися сотні статей про становлення і суспільну діяльність, зокрема “Просвіти”. Зважаючи на історичні реалії цілком виправданою є ситуація, що більшість з них присвячена функціонуванню товариства в окремих регіонах за певних періодів: роботи з історії розвитку “Просвіти” у Наддніпрянщині та Поділлі на початку ХХ ст. й за доби Української революції 1917-1921 рр. (Л.Євселевський [4], С.Масюк [7], О.Цапко [14] та ін.). Вони засвідчують підходи й напрацювання та дозволяють порівнювати доробок учених різних регіонів з даної проблеми.

Частина наукового доробку про розвиток і діяльність “Просвіти” на західноукраїнських землях підготовлена в ракурсі досліджень з історії України. Він також потребує історіографічного аналізу у площині історико-педагогічної науки, адже розкриває етапи ідейно-організаційного становлення та напрями, зміст, форми, засоби просвітницької діяльності товариства. Його доцільно розглянути за окремими регіонами.

Найбільше уваги науковці приділили діяльності “Просвіти” в Галичині, де після виникнення у 1868 р. товариство здійснило визначний поступ й поширилося іншими етнічними теренами. Нарощування знань з даної проблеми важко узгодити з хронологією появи окремих праць, бо вони мають різний науковий рівень та присвячені окремим аспектам його діяльності. Перший спалах наукового інтересу до цієї проблеми спричинило відзначення 125-річчя “Просвіти”, коли спираючись на доробок міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя вітчизняні науковці почали поглиблено вивчати цей феномен на основі архівних джерел і матеріалів преси.

Із середини 1990-х рр. поглиблюється диференціація наукових досліджень з історії “Просвіти”, що знайшло прояв в активізації різнотематичних регіональних досліджень. Активізувалося вивчення ролі “Просвіти” у розвитку системи національної освіти та навчання і виховання зростаючого покоління.

Зміст та здобутки культурно-освітньої праці “Просвіти” на локальному рівні ілюструють наукові, науково-популярні, краєзнавчі дослідження про її розвиток на Прикарпатті, Дрогобиччині, Делятинщині, Тисмениччині, Кам’янецьчині; публікації про філії і читальні товариства, приміром, у Бережанах, Борщеві, Городку, Станіславі, Любені Великому і Суходолах, на Львівщині та ін. Акумулюючи безліч деталей вони розширюють уявлення на рівні історії повсякденності про умови і характер її ведення, приміром, про т. зв. голосні (колективні) читання, про роботу самоосвітніх гуртків, форми і методи проведення курсів для неписьменних, улаштування лекцій, театральних вистав тощо.

Дослідження з історії “Просвіти” на Волині розширюють уявлення про розвиток шкільництва й освіти в краї за міжвоєнного періоду. У книзі Б.Савчука [9] показано її боротьбу за збереження української мови у навчанні, діяльність з відкриття й утримання народних шкіл та гімназії у Рівному. При філіях і читальнях товариства діяли організації “Пласту”, “Сокола”, спортивні гуртки, а також секції дошкільного і позашкільного виховання, до розвитку яких спричинився А.Животко. Учителі-просвітяни навчали дітей і дорослих грамоті у громадах, де не вдалося відкрити початкові школи. Взявши на себе функції галицької “Рідної школи”, волинська “Просвіта” фактично перетворилася на “освітньо-педагогічну інституцію”, що проводила різнобічну навчально-виховну роботу. Окреслене коло проблем знайшло поглиблене висвітлення у дисертації М.Філіпович [12] та у збірнику наукових праць [8], де історичне минуле пов’язується із сучасним розвитком товариства.

Робота П.Федака [13] розкриває культурно-освітню працю “Просвіти” на Закарпатті за міжвоєнного періоду через призму розгортання громадсько-політичного руху. З таких позицій висвітлюється боротьба товариства за поширення української мови, його видавнича праця, зокрема випуск дитячої літератури, аналізуються висунені ним проекти щодо відкриття українських

вищих навчальних закладів, а також праця з розвитку музейництва, бібліотечної справи, пісенної творчості тощо.

У схожому ракурсі розглядається діяльність товариства “Руська бесіда” на Буковині в 1869-1940 рр., яка представляється як певний аналог “Просвіти”. Показуючи його внесок у розвиток початкової, середньої, вищої освіти в краї, С.Добржанський у своїй дисертаційній роботі [3] стверджує, буцімто, саме “Руська бесіда” домоглася того, що напередодні першої світової війни у кожному буковинському селі діяла україномовна початкова школа. До його заслуг зараховуються і відкриття за австрійської доби українських гімназій у Кіцмані та Вижниці та створення кафедри української мови і літератури у Чернівецькому університеті.

Поряд зі здобутками фахових істориків у вивченні освітньо-виховної роботи “Просвіти” наприкінці ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. у Західному регіоні України свій внесок у дослідження даної проблеми зробили й історики педагогіки. Чи не єдине профільне педагогічне дисертаційне дослідження О.Яцини [15] про культурно-освітню діяльність “Просвіти” на Закарпатті у 1920-1939 рр. засвідчує помітні теоретико-змістові відмінності між дослідженнями у цих двох галузях знань, що повинно стимулювати поглибленого вивчення даної проблематики у ракурсі історико-педагогічної науки. Дослідниця доводить, що товариство стало важливим компонентом освітньо-педагогічного процесу та вагомим чинником розвитку національної педагогіки в краї. Це концептуальне положення обґрунтовується через показ діяльності учителів-просвітян з розробки теорії і практики навчання і виховання зростаючого покоління та дорослого населення; різнобічної позашкільної педагогічно-просвітницької роботи товариства; праці з підвищення фахового рівня учителів та підтримки їхнього громадського руху тощо.

Утім, гадаємо, така “педагогізація” феномену “Просвіти” й намагання представити її як “цілісну освітньо-виховну інституцію”, що проводила

цілеспрямовану “педагогічно-просвітницьку роботу”, подекуди, виглядає штучною й не завжди адекватно відображає справжню сутність товариства. А загалом такий підхід є продуктивним, бо він розкриває нові грані й увиразнює його роль у формуванні національної системи освіти на регіональному рівні.

Аналіз наукового доробку про становлення і розвиток національних педагогічних товариств у західному регіоні України в останній третині XIX - 30-х рр. XX ст. дозволяє поділити їх на чотири групи. Перша - це масові інституції, що гуртували представників різних соціальних верств задля розв’язання широкого комплексу освітніх, виховних й інших культурних потреб українства (Українське педагогічне товариство (з 1923 р. “Рідна школа”), що існувало у 1881-1939 рр. у Галичині, буковинське товариство “Українська школа” й намагалися поширити свою діяльність на інші західноукраїнські терени). До другої групи зараховуємо асоціації, що гуртували широке громадянство задля вирішення окремих освітніх та виховних завдань: Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю, Українська захоронка, Товариство вакаційних осель та ін. Третю групу складають професійні об’єднання учителів (“Взаємна поміч українських вчителів”, “Учительська громада”, “Вільна організація українських учителів Буковини”, Товариство учителів вищих шкіл ім. Г.Сковороди та ін.). Четверта група - це локальні інституції, які опікувалися місцевими навчальними закладами та сприяли місцевій молоді в одержанні освіти. Попри певну умовність такої градації вона надається для аналізу наукової літератури з даної проблеми.

Перші наукові розвідки, що висвітлювали історію “Рідної школи” та інших педагогічних товариства в розрізі сентенції розкриття “білих плям історії”, сприяли популяризації цієї проблематики у науковому середовищі. Перехід до її поглибленого комплексного вивчення знаменували спеціальні дослідження другої половини 90-х рр. XX ст. Помітним явищем у пострадянській історико-педагогічній науці стала дисертація Д.Герцюка [2].

З'ясовуючи ідеологічне та організаційне становлення цих інституцій, вчений розглядає їх не лише як складову громадсько-педагогічного руху за національну школу, але й як компонент загального процесу самоорганізації української нації. За його думкою об'єднання учителів справили всеохоплюючий вплив на розвиток освітньо-шкільного життя західного українства, чим руйнували монополію в освітній сфері австрійських державних структур. При цьому вони були тісно пов'язані з культурно-освітнім рухом Наддніпрянщини.

Дисертація Г.Білавич започаткувала поглиблене комплексне дослідження феномену товариства “Рідна школа”. Цей доробок розкриває процес формування “цілісної системи освітніх закладів” УПТ (дошкілля, народні і фахові школи, гімназії, ліцеї, учительські семінарії), зміст їх навчально-виховної роботи, функціонування його позашкільних виховних інституцій та широку громадсько-просвітницьку роботу. У баченні Г.Білавич така діяльність проводилася всупереч асиміляторській політиці Польщі та мала виразну українознавчу і національно-патріотичну спрямованість [1, с. 73-159].

На початку XXI ст. нарощування знань про розвиток західноукраїнських педагогічних товариств наприкінці XIX - 30-х рр. XX ст. увиразнюють три основні “тематичні вектори”: 1) поглиблене вивчення окремих напрямів їх діяльності та осмислення ролі і місця в українському суспільному русі; 2) актуалізація їхнього досвіду в сучасних умовах; 3) персоніфікація їх функціонування. На тлі загального доробку сучасних вітчизняних науковців вирізняємо новаторські розвідки про добротинну і благодійницьку діяльність, пов'язану з “Рідною школою” та окремими діячами [11]. Цілком виправдано ця проблема розглядається з двох позицій, позаяк УПТ виступало як її “об’єкт” (на користь якого складала жертви), так і її “суб’єкт”, який зі свого боку допомагав молоді здобувати освіту.

Сукупний доробок Р.Ковалюка [5], О.Луцького [6], Б.Савчука [9], Г.Стефанюк [10], інших науковців дає достатньо чітке уявлення про розвиток

українських громадських організацій в Галичині і на Волині за доби другої світової війни. Вони відтворили складний суперечливий процес трансформації діючих за польської влади культурно-освітніх, педагогічних, учительських, мистецьких, молодіжних, студентських організацій в нові інституції, які зберігаючи первісні завдання прилаштовувалися до умов “нового порядку”. Цей доробок актуалізує осмислення даної проблеми з позицій історико-педагогічної науки, що дозволило б сформувати якісно новий пласт уявлень про світоглядні орієнтири та ідейні переконання дітей і молоді, які одержали можливість пізнавати національні традиції й цінності та водночас піддавалася гострим репресіям з боку нацистського режиму.

За останні роки активізувалося наукове вивчення сучасного досвіду співпраці “Рідної школи” та інших громадських організацій західного регіону України з освітніми закладами у напрямі удосконалення навчально-виховного процесу шкільної молоді та її залучення до різних форм науково-евристичної роботи [11 та ін.].

В історіографії вітчизняної педагогіки маємо небагато прикладів, коли окремі культурно-освітні події, зокрема громадські, наукові форуми, викликали таку різнобічну тривалу зацікавленість з боку науковців, як Перший педагогічний конгрес, що відбувся 1935 р. у Львові заходами “Рідної школи” та учительських організацій. Цій події присвячена низка інформативно-аналітичних публікацій, які в загальних рисах розкривають генезу, перебіг та головні ухвали і значення конгресу в історії національної освіти і культури. Відтак, осмислення концептуальних постулатів Першого педагогічного конгресу було перенесено у площину з’ясування їхнього впливу на подальший розвиток теорії і практики національної освіти і виховання. Важливим стимулом для цього стало відродження практики проведення таких форумів (3-4 листопада 2004 р. у Львові відбувся Другий Український педагогічний конгрес).

Таким чином, низка наукових і суспільних чинників зумовила нагромадження значного масиву різнопрофільної літератури про розвиток громадсько-педагогічних ініціатив на західноукраїнських землях. Дисонансом універсализму цієї проблеми, що охоплює питання історії, теорії і практики навчання й виховання, стала нерозробленість науково-методологічних засад її вивчення. Науковий доробок про розвиток “Просвіти” засвідчив високий ступінь дослідженості становлення та змісту освітньої і просвітницької діяльності товариства, однак при цьому воно подекуди не виправдано представляється як “освітньо-виховна” чи “педагогічно-просвітницька” інституція. Значна фактографічна база про діяльність різноманітних педагогічних товариств дала науковцям підстави для поглибленого осмислення окремих аспектів їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881-1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. - Лілея-НВ: Івано-Франківськ, 1999. - 203 с.
2. Герцюк Д. Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX століття): дис...к. п. н.: 13.00.01 / Д. Д. Герцюк. – Львів, 1995. – 255 с.
3. Добржанський С.О. Товариство “Руська бесіда” на Буковині: організація, ідейні засади, культурно-просвітня діяльність: Автореф. дис...к. і. н.: 07.00.01 / С.О. Добржанський. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
4. Євселевський Л. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні / Л.Євселевський, С.Фарина. - К., 1993. - 123 с.
5. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX - XX ст. / Р.Ковалюк. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. - 420 с.

- 6.Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. / О.Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Львів, 1997. - Вип. 3-4. - С. 194-225.
- 7.Масюк С.О. Діяльність Товариств “Просвіти” в Україні (березень 1917 – 1920 рр.): Автореф. дис... к. і. н.: 07.00.01 / С. О. Масюк. - К., 1997. - 25 с.
- 8.“Просвіта” на Волині: минуле і сучасне: зб. наук. ст., докум. і матер / За ред. В.К.Барана. - Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. - 198 с.
- 9.Савчук Б. Волинська “Просвіта” / Б.Савчук. - Рівне: Ліста, 1996. - 147 с.
- 10.Стефанюк Г.В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941-1944 рр.): дис... к. і. н.: 07.00.01 / Г.В.Стефанюк. - Івано-Франківськ, 2004. - 215 с.
11. Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність: Наук. альманах. - Ч. 6 / Упор. і наук. ред. Д.Герцюк, П.Сікорський. - Львів: Вид-во Львів. край. т-ва “Рідна школа”, 2011. - С. 50-60, 61-74, 128-132, 133-136, 177-187.
- 12.Філіпович М. Луцька “Просвіта” (1918-1935 роки): Автореф. дис...к. і. н.: 07.00.01 / М. Філіпович. – Луцьк, 2002. – 20 с.
- 13.Федака П. Нариси історії товариства “Просвіта” Карпатської Русі-України (1920-1939) / П.Федака. - Ужгород: Просвіта, 1991. - 49 с.
- 14.Цапко О.М. Діяльність товариства “Просвіта” на Україні (1891-1914): Автореф. дис... к. і. н.: 07.00.01/ О.М. Цапко. - К., 1998. - 19 с.
- 15.Яцина О.Ф. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства “Просвіта” на Закарпатті (1920-1939 рр.): Автореф. дис...к. п. н.: 13.00.01 / О.Ф.Яцина. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.

Стражникова И.В.

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ОБЩЕСТВ В ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ УКРАИНЫ

(историографический контекст)

В статье раскрываются взгляды ученых относительно деятельности разнопрофильных обществ Западного региона Украины. Показаны истоки и предпосылки возникновения культурно-просветительных и педагогических обществ, роль и место в развертывании национального движения, деятельность в разные исторические периоды; изучение их роли в развитии системы национального образования, обучения и воспитания подрастающего поколения; освещается борьба обществ за распространение украинского языка, их издательский труд, анализируются выдвинутые проекты по открытию украинских высших учебных заведений и тому подобное.

Ключевые слова: общества, Западный регион Украины, деятельность, образование, воспитание, история, развитие.

Strazhnikova I.V.

DEVELOPMENT OF CULTURAL AND EDUCATIONAL AND
PEDAGOGICAL SOCIETIES IS IN WESTERN REGION OF UKRAINE
(historiography context)

The looks of the research workers in relation to activity of various types societies of the Western region of Ukraine open up in the article. Shown sources and pre-conditions of origin of cultural-educational and pedagogical societies, role and place in the development of national motion, activity at different historical periods; a study of their role is in development of the system of national community and studies and education of growing generation; the fight of societies for distribution of Ukrainian is illuminated, their publishing labour, the pulled out projects in relation to opening of Ukrainian higher educational establishments are analysed and others like that.

Keywords: societies, Western region of Ukraine, activity, education, upbringing, history, development.